

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

'Omnia vincit amor': Het antieke beeld van de aardse liefde in middeleeuws-encyclopedische context (ca. 200 - ca. 1300)

Mulders, E.M.

Publication date
2013

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Mulders, E. M. (2013). *'Omnia vincit amor': Het antieke beeld van de aardse liefde in middeleeuws-encyclopedische context (ca. 200 - ca. 1300)*. [, Universiteit van Amsterdam].

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

CONCLUSIES

Vanzelfsprekend had Vergilius gelijk. De liefde zal altijd bestaan, zolang er leven is op aarde. En andersom. Hoe die liefde te begrijpen, staat iedereen vrij. Zo is het nu en zo was het in de Middeleeuwen. De antieke godheid die het verschijnsel liefde veroorzaakt en belichaamt, is daarom niet op zeker moment andermaal, en eigenlijk ook niet nu nog steeds, maar is altijd steeds opnieuw begrepen.

Het van oudsher problematische karakter van de antieke god Eros in combinatie met de idee dat de middeleeuwse geest het erfgoed vanzelfsprekend in een didactische samenhang verwerkte, biedt direct een legitimering van zijn voortleven en van het bestaan van zijn beeldtraditie in de Middeleeuwen en geeft een pasklaar - maar onvolledig - antwoord op de vraag naar het functioneren van Eros in het middeleeuws-christelijke denken: hij verbeeldde de ondeugd van de zinnelijke, dus ongeoorloofde, liefde. Toch doet deze visie Eros en de moeite die middeleeuwse geleerden ter ere van God en zijn universum gedaan hebben, te weinig eer toekomen.

Het zichtbaar willen maken en zelfs het willen beïnvloeden van de onzichtbare werkelijkheid door het gebruik van representaties en het aanwijzen van symbolen is van alle mensen en van alle tijden en niet altijd noodzakelijkerwijs belerend bedoeld. Soms kunnen dergelijke representaties en symbolen ook niet aan een bepaalde ideologie gekoppeld worden, bijvoorbeeld omdat ze traditioneel bij een bepaalde gelegenheid horen. Ook kunnen intentie en receptie van individu tot individu verschillen. Het aanwijzen van een enkelvoudige lineaire ontwikkeling in de interpretatie van Eros is daarmee in beginsel onverantwoord.

De 'lage' liefde is al relatief vroeg in het christelijke denken, bijvoorbeeld bij Augustinus en Prudentius, losgemaakt van de 'hoge' liefde en de antieke Eros met pijl en boog is de verbeelding van de lage vorm geworden. De grondteneur was dan ook negatief. Het is echter maar zeer de vraag in hoeverre deze literair-theologische grondtoon in deze vroege periode daadwerkelijk afstraalde op materiële en functionele objecten. De christelijke

grondtoon hoeft geen andere symbolische stelsels, zoals die functioneerden op het niveau van het dagelijkse leven, te hebben uitgesloten. Het christendom heeft bovendien niet alleen vat gehad op het heidendom, maar het heidendom ook op het christendom. De laat-Romeinse maatschappij was divers, zo ook de christelijke gemeenschap. De belangen- en de belangstellingssfeer van veel christenen moeten breed zijn geweest. Op deze maatschappelijke voedingsbodem moeten ideologische fusies en tweeledigheid hebben bestaan die het onnodig maakten dat Eros een verchristelijkte inhoud of een verchristelijkt waardeoordeel kreeg toebedeeld. Het niveau waarop objecten functioneerden, het brede maatschappelijke niveau, in ogenschouw nemend, kan er geen algemene verchristelijking worden aangewezen in de vorm van een verandering in de individuele betekenissen van Eros op voorwerpen. Een verchristelijkende tendens kan wel worden gevonden op een ander vlak: het is in deze periode dat de kiem wordt gelegd voor de plaats die Eros zal gaan innemen in het dominante christelijke wereldbeeld waarbij de harmonie van heden, verleden en toekomst als één harmonisch en symbolisch geheel vooropstaat en onomstotelijk is.

In de vroege Middeleeuwen werd Eros als onderdeel van de erfenis opgenomen in een hoge culturele, wetenschappelijke context, in encyclopedieën als die van Isidorus van Sevilla en Hrabanus Maurus. Hierbij blijkt dat het heidense erfgoed vaak op positieve belangstelling kon rekenen. De middeleeuwse geleerde had nu eenmaal een caleidoscopische belangstelling voor alles wat Gods schepping had voortgebracht. Ter glorie van God en zijn schepping resulteerde deze belangstelling in een verregaande volledigheidstrang bij het verzamelen van kennis en vervolgens in het creëren van een intellectueel bouwwerk. Eros leefde in dit bouwwerk voort als onderdeel van de fysieke realiteit. De encyclopedie was op haar beurt een afspiegeling van deze realiteit en onthulde de logica en harmonie daarvan. Dat Eros in woord en in beeld in de encyclopedieën, spiegels van de schepping, is opgenomen mag geen verbazing wekken. Hij hoort er juist per definitie in thuis. Zijn eliminatie, net als de eliminatie van ieder ander facet van de schepping, zou een ontkenning geweest zijn van de harmonie van de schepping waarvan de aardse realiteit een afspiegeling was.

De twaalfde-eeuwse wetenschappelijke context kenmerkte zich door een steeds verregaander streven de onwankelbare systematiek van de canon

van de heilsgeschiedenis te bevatten en alles wat in de schepping was tot één doorwrocht systeem te verwerken. Dit doorwrocht symbolisch geheel werd weerspiegeld door de vruchten van de wetenschap zoals encyclopedische werken, *summae*, en beeldcycli op kerkgebouwen. Herrad van Landberg nam de complete *Psychomachia* van Prudentius, en daarmee ook Eros, op in haar uiterst gesystematiseerde *Hortus deliciarum* en gaf dit verhaal een heldere plaats in de schepping en in haar vertelling van de heilsgeschiedenis. In beeldcycli op kerkgebouwen vond Eros zijn plaats in reeksen van ondeugden en deugden. Deze afbeeldingen van Eros zijn didactisch van aard en de negatieve grondtoon klinkt er dan ook in door. In het licht van het kerkgebouw en de encyclopedie als afspiegeling van het bouwwerk van God, moet hier nochtans aan toegevoegd worden dat Eros daar, los van zijn belerend functioneren, een onmisbare steen in is en ook daarom zijn plaats in deze context vindt.

Uit deze nieuwe encyclopedische context kwam het beeld van Eros terecht in een bredere maatschappelijke context, die van de hoofse liefde. De intellectuele dimensie van de hoofse beschaving had zonder de veelheid aan kennis die in de kloosters was opgebouwd en verwerkt, niet hebben kunnen bestaan. De vazallitische conventies volgens welke Herrad de *Psychomachia* in haar *Hortus* verwerkte, brengen tot uiting dat de kloosterlijke wereld op haar beurt niet maatschappelijk gestagneerd of geïsoleerd was. Herrads *Psychomachia* is in die zin een voorbode op de hoofse deugdenleer, die op zijn beurt veel aspecten van een traditioneel encyclopedisch deugdensysteem bevat.

In het leerdicht voor jonge edelen, van de hand van Thomasin von Zerclaere, kreeg Eros zijn oorspronkelijke dualiteit terug. Hij herwon zijn 'hoge' kant niet, maar niet langer was de aardse liefde, en daarmee haar geplaagde verpersoonlijking, in alle gevallen slecht en onwenselijk: de liefde, verbeeld door Eros, kon een waar wijs mens wijzer maken. Deugdzaamheid maakte zelfs dat liefde de grote kracht kon zijn die mensen tot verdere deugdzaamheid bracht.

De literaire genres waarin Eros een rol speelde, waren soms complex, zo ook Eros. In de *Roman de la Rose* is Eros, als verpersoonlijking van de aardse liefde, een uiterst complexe figuur en, belangrijker nog, handelingsbekwaam, uiterst machtig en op geen enkele manier meer negatief op te vatten. Hij is geen hulpmiddel, maar een doel. Hij is de heer aan wie men zich leenplichtig dient te maken op weg naar deugdzaamheid. Men dient

zich niet *in* liefde over te geven maar *aan* liefde. De uitbreiding van de attributen van Eros geven uiting aan zijn hoge positie: niet alleen kreeg hij er bijvoorbeeld een dienaar, een kroon, een troon en een mantel bij, maar hij is ook gesignaleerd met een Petrusleutel. Zijn afbeelding als christelijke engel in een boom, geflankeerd door aanbidders en zijn armen zegenend uitgebreid, verbeeldt hoe zeer de natuur - te weten de aardse liefde - de antieke erfenis, het seculiere leven en de christelijke religieuze wereld één harmonisch geheel zijn.

De liefdesgod vond in al deze werken en in dit beeldmateriaal niet ondanks, maar in hoge mate ook dankzij zichzelf een plaats. Enerzijds was hij complex, want wat is liefde? Anderzijds schonk hij met deze vraag eenieder juist de vrijheid en de mogelijkheid om hem in alle denkbare contexten in te passen. Eros is immers, meer dan iedere andere mythologische figuur, van oudsher meer beeld dan inhoud, meer symbool dan representatie. In het middeleeuws-christelijke wereldbeeld, waarin de schepping was opgebouwd uit beelden die uitleg behoefden, was hij daarom bij uitstek op zijn plaats. Hij heeft eigenlijk alles wat een echt middeleeuws symbool moest hebben.

Dit 'echt middeleeuwse symbool' werd in een elitaire seculiere context het beeld van de weg naar deugdzaamheid. Hij hoefde niet langer beteugeld te worden, maar had zelf de teugels in handen. Het waren clerici die al het andere ontworpen hadden en het waren ook clerici die deze Eros ontwierpen. Hiermee hebben ze niet hun integriteit en hun trouw aan hun voorgangers opgezegd. Integendeel: door een aantal zeer dominante schijnbare tegenstellingen in de schepping uit de weg te ruimen, hebben ze juist naar eer en geweten een kroon op het bouwwerk van hun voorgangers geplaatst.